

The article deals with the development of the fable in Podillya: from ancient Ukrainian literature to the modern literary process. The main stages of development of the above-mentioned genre are investigated, creativity of leading Podillya writers-fablers is described.

Fable belongs to the most ancient types of lyric and epic creativity. Quite often among the variety of comparative studies this genre is interpreted as traditional. The role of small narrative genres in the cultural life of Ukraine from a long time ago and in the prospect of the development of Ukrainian literature was very significant.

The genre of fables has become the object of attention of many scholars, whose works laid the foundations for literary study of falsehood. However, in modern literary studies, there is no systematic and comprehensive study of local character fables; for example, does not have a holistic study of the bay heritage of Podillya. We encounter episodic mentions and nominal facts about Podillya falsehood in the writings of M. Logvinenko, P. Slipchuk, I. Zub, V. Matsko, V. Gorbatyuk, V. Prokopchuk in the context of research on the history of the development of the literary process in Podillya. The most voluminous and most numerous at the present stage are studios of the creative work of the founder of the Podillya fable – M. Godovnets.

The bay creativity of the famous Podillya writers-fablers plays a very important role in the literary process. In the best samples, it developed under the influence of folk art, the achievements of world bias, advanced satirical literature. Fablers of Podillya, creatively using the great experience of their predecessors, artistically generalized the wisdom of the people, inspired their works with a distinctly topical content, directed them to expose the ugly phenomena of the time.

Key words: Podillya, fable, evolution, Ukrainian literature, tradition.

Отримано: 05.09.2018 р.

УДК 811.161.2:373.5.017.4:172.15

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.266-272

О. О. Добринчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВА ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ (на матеріалі казки подільського письменника Миколи Магери «Казка про хоробрих з найхоробріших»)

У статті розглядається питання патріотичного виховання школярів за допомогою казки подільського дитячого письменника Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших». Проводиться аналіз жанру казки як найоптимальнішого для формування патріотичної особистості. Доведено, що авторська казка Миколи Магери структурно нагадує народну казку, що робить її ближчою та зрозумілішою для дітей. Основна увага приділяється лінгвістичному аналізу твору. У даному дослідженні засобами авторської мови розкривається зміст казки. Результати даного лінгвістичного аналізу у подальшому втілюється у методичних рекомендаціях щодо роботи над твором на уроках у загальноосвітніх школах. Доведено, що мова письменника може бути гарним засобом не лише патріотичного виховання, але й слугуватиме для розвитку та збагачення усного мовлення школярів.

Ключові слова: казка, патріотичне виховання, патріотична особистість, мова, епітет, порівняння, Микола Магера.

Початок XXI століття знаменується великою кількістю трагічних подій як у всьому світі, так і в Україні зокрема. Останні роки своєї незалежності даються нашій державі надзвичайно важко. Ми знаходимося на такому етапі розвитку, коли

важливо зберегти віру у свій народ, надію на краще мирне майбутнє. Щоб виконати успішно ці завдання потрібен вагомий духовний поштовх, потрібна любов до своєї Батьківщини. Ця любов не з'являється сама, її потрібно розвивати і плекати.

Наразі слово «патріотизм» та його похідні зустрічаються все частіше не лише у ЗМІ, але й серед молоді та дітей. Все більше уваги приділяється педагогами патріотичному вихованню молодого покоління. Відомий педагог В.О. Сухомлинський був переконаний, що казка є благодатним джерелом виховання любові до Батьківщини, яке нічим не можна замінити. А патріотична ідея уже закладена у глибині її змісту [7]. Як справедливо зауважує С.В. Світельська-Дірко: «Зміст казки, почутий і пережитий школярем у дитинстві, часто стає життєвим орієнтиром упродовж усього його життя» [6, с.60].

Мова як елемент патріотичного виховання наразі заслуговує особливої уваги. Сучасні діти та молодь все більше вживають у своїй мові запозичених слів, неологізмів іншомовного походження, русифікованих елементів, англіцизмів, тощо, подекуди забуваючи про красу рідної мови. Казка подільського письменника Миколи Магери здатна не лише збагатити кругозір школярів, розповісти про основні засади патріотизму засобами мови, але й на яскравих прикладах збагатити їх словниковий запас, розвинути їх усне мовлення. У руслі останніх історичних подій, які відбуваються у нашій країні казка Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» стає все більш актуальною та заслуговує на подальше вивчення.

Питанням патріотичного та морального виховання засобами казки присвячені праці вітчизняних та закордонних науковців, зокрема В.О. Сухомлинського, М. Машовець, Л.Б. Фесюкової, С.В. Світельської-Дірко, С.О. Литвененко та інших. Творчість подільського письменника Миколи Магери досліджується у працях В.С. Прокопчука, Г.О. Ткачук. Методичні рекомендації щодо роботи із твором Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» подаються у працях В. Волошиної та Г.О. Ткачук.

Метою роботи є літературний та лінгвістичний аналіз казки подільського письменника Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» як засобу патріотичного виховання школярів. Мета передбачає виконання наступних **завдань**:

- розглянути жанр казки як одного з найефективніших засобів формування патріотичної особистості;
- проаналізувати мовні засоби у казці Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» та їх роль у патріотичному вихованні школярів;
- запропонувати власні методичні рекомендації щодо роботи із казкою на тлі лінгвістичного аналізу твору.

Говорячи про патріотичне виховання, вихователі, вчителі та викладачі приділяють увагу багатьом питанням в залежності від віку вихованців. Так, наприклад, дошкільнят знайомлять із природою рідного краю, побутом народу, традиціями та обрядами, тощо. Молодшим школярам розповідають про символи держави та нації. В учнів середньої школи формують доброзичливе, толерантне ставлення до культури інших народів, повагу до людей різних національностей, що живуть в Україні, тощо. Проте, на нашу думку, незалежно від віку вихованців, однією із найперших засад формування патріотичної особистості має бути любов та повага до рідної мови. Неможливо виховати патріотичну особистість, розповідаючи їй про її рідний край не її рідною мовою. Тому, на нашу думку, у роботі педагогів над патріотичним вихованням варто більше уваги приділяти саме рідній мові, її багатству, красі, мелодійності. У такому нелегкому завданні стане у пригоді такий літературний жанр як казка.

Саме казка «дає перші уявлення про світ та патріотизм, про естетичні й моральні засади побудови суспільства» [2]. Як справедливо зауважує Г.О. Ткачук: «Казка як жанр дає більшу можливість достукатись до юних сердець, є доступнішою для читачів, адже посіяне ще змалку зерно пізніше розростеться буйним колоссям» [8, с.311]. Казка – це не лише знаряддя для виховання особистості, це, насамперед, цікаві захоплюючі пригоди героїв, це боротьба добра зі злом, це завжди щасливий кінець та утопія. Зрозуміло, що усі діти люблять казки. Завдання педагога – розкрити глибинний зміст казки так, щоб вона була не лише розважальним компонентом у житті дитини, але й виховним.

У роботі ми пропонуємо розглянути казку подільського письменника Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» як засіб формування патріотичної особистості через любов до рідної мови як найважливішого компонента розвитку патріотизму. Твір написаний ще у 1942 році і своїм вістрям спрямований проти німецько-фашистських окупантів. Проте наразі він стає все більш актуальним і вартим уваги. Це літературна зброя проти всіх тих, хто намагається зрусіфікувати український народ.

Миколу Никаноровича Магера часто називають майстром дитячої казки. Усі його дитячі твори несуть велике виховне навантаження. Казки Миколи Магери є неоцінним засобом морального виховання школярів. Їхній зміст – це джерело людяності, добра, справедливості, любові та поваги до людей, чуйності, милосердя, бережливого ставлення до рідної мови [4].

Казка М. Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» повністю відповідає вимогам маленьких читачів: тут і сильний та мужній головний герой, який бореться зі злом; тут і пригоди, і чари, і зрада та любов до рідної землі. Авторська казка подільського письменника структурно відповідає народній казці: сюжет суворо послідовний, лінійний, розвивається навколо головного героя, перемога якого обов'язкова; персонажі казки контрастно розподіляються по полюсах добра і зла; герої казки, внутрішньо статичні образи – типи, повністю залежать від своєї сюжетної ролі, розкриваються в дії [2]. Письменник використовує якомога більше фольклорних мотивів, щоб більше наблизити свій твір до народної казки. Наприклад, типовими є: казковий початок («Діялося теє у сиву давнину»), трикратні повтори подій (тричі запитує Сивобородий Світозара, чи зважить останній на голос народу, тричі клянесться герой, тощо), словосполучення, які характерні для жанру казки («за прадавніми лісами, за високими горами», «не так те робилося, як гадалося», «чорна зрада», тощо), а також означення, що стоять після означуваного слова («народ волелюбний», «жінки їхні вірні», «ліс дрімучий», «гори високі», тощо).

Твір М. Магери відображає історичні та природні умови життя українського народу. Хоча автор і не називає країни, у якій відбуваються події, читачам стає зрозумілим, що це їх рідний край. Автор детально описує землю, у якій вгадується степова частина України: «На величезному степовому просторі, де спокійно котили свої води аж до синього моря широкі і глибокі річки, за прадавніми лісами, за високими горами жив народ волелюбний» [3, с.3]. У своїй казці Магера не забуває згадати і про козацькі символи, такі як «отаманська булава» та «червоний пояс козака», що має підштовхнути школярів до висновку, що герої казки – то хоробрі козаки. А такий добре відомий усім українцям «шматок житнього хліба із салом» повністю переконує у тому, що мова у казці іде саме про Україну. Школярам доцільно буде дати наступне завдання: Знайдіть у казці підказки про те, що події у ній розгортаються в Україні. Поясніть свій вибір.

Проте можна сказати, що такий сюжетний тип є інтернаціональним. Центральним мотивом казки є бій за волю народу, за рідну землю та рідну

мову. У цій казці автор майстерно зобразив основу духовного життя народу – тему національної мови. Твір «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» особливий, адже не так вже й багато написано казок, у центрі яких є боротьба за мову, як за «найміцнішу основу духовного розвитку народу» [5].

На нашу думку, якщо однією з тем твору є тема шанобливого ставлення до рідної мови, повага до неї, то на уроках у школі (5 клас), коли вивчається казка Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» потрібно також приділяти увагу мові письменника, його мовностилістичним засобам. Таким чином педагоги на прикладі мови самого автора зможуть продемонструвати красу та багатство української мови та розкрити ідею твору.

Звісно, що такі плани роботи, які пропонують Г.О. Ткачук [9] та Н. Волошина [1] при роботі над казкою не є зайвими, а навпаки, дієвим та методично вдалим. Проте ми пропонуємо інший ракурс роботи над казкою, який ґрунтується на аналізі лінгвістичних засобів мови письменника з метою виховання патріотичної особистості.

Так, цікавим та виправданим є авторський підхід до вибору імен головних персонажів казки. Магера обирає імена, які прямо характеризують героїв та яскраво розкривають характери дійових осіб: Сивобородий – той, що має сиву бороду, отже мудрий; Нелюд – не гідний імені людини, жорстока людина (синоніми – недолудок, недолуд, кат), Світозар – озорений світлом, Зореносець – той, що зорі несе, Попихач – людина, яка беззастережно виконує будь-які розпорядження. Ці імена радше нагадують прізвиська, що було характерним для періоду козацтва. Дітей можна запитати, як вони розуміють значення цих імен, від яких слів вони походять.

Дуже колоритною та багатогою на епітети є казка Миколи Магери. Численні повтори епітетів підсилюють емоційне навантаження і закарбовують у пам'яті школярів важливі основоположні патріотичні поняття. Так, наприклад, епітет «волелюбний», який автор використовує поряд зі словом «народ», повторюється у казці більше 30 разів. Цієї кількості достатньо, щоб вихованці добре усвідомили, що їх народ любить волю та прагне бути вільним.

Яскравими є епітети, які Магера використовує для опису зовнішності та вчинків героїв та антигероїв своєї казки. Ці епітети є виразно протилежні. Адже для казки характерне чітке розмежування добра та зла, те саме стосується і мовленнєвих засобів. Про героїв автор пише: «хоробрі», «відважні», «найхоробріші», «найвідважніші». Так описує він зрадника Попихача: «схилив сухеньку голову..., зиркнув маленькими чорними очимами з-під кошлатих рудих брів...» [3, с.12]. А ось так описує Зореносця: «...чорні брови у хлопця зійшлися..., карі очі вогнем запалали...» [3, с.17]. Пропонуємо поставити школярам наступні запитання: Чому у Попихача «очиці», а у Зореносця «очі»? А які брови приємніші «кошлаті руді» чи «чорні»?

Ворогів Магера описує не так детально, ключовим словом для них є «нелюд», як і власне ім'я царя-загарбника, так і все, що його стосується: «нелюдова музика», «нелюдові пісні», «нелюдова мова». Дітей варто запитати про значення цього прикметника, як вони розуміють його у контексті казки. Сам же Нелюд отримує такі характеристики «зрадливий», «підступний», «грізно всміхався». Учні самі повинні виокремити подібні характеристики.

Зрадником письменник приділяє найбільше літературно-мовної уваги. Він красномовно описує їх рухи, мову, поведінку: «Оглянувся Попихач злодійкувато, крадькома стрільнув очима... Підповз рачки... почав белькотіти... лизати підлогу» [3, с.12]. У дітей можна поцікавитися, що вони думають про таку людину, яка так себе поводить. Також можна запропонувати школярам пі-

дібрати слова нейтральної лексики для цих словосполучень: стрельнув очима – *подивися*; підповз рачки – *підійшов* і т.д., або навпаки, слова та словосполучення, які підходили б для опису позитивного героя. Наприклад: стрельнув очима – *грізно глянув*, підповз рачки – *гордо наблизився*, тощо.

Порівняння зрадників із тваринами заслуговують особливої уваги. Магера порівнює їх із «холодними зміями, бридкими жабами-ропухами, зеленими ящірками, різним гаддям» [3, с.12]. Звісно, що такі порівняння автор робить не дарма, адже вони викликають відразу. Школярам можна запропонувати порівняти хоробрих героїв із іншими тваринами та пояснити свій вибір.

Письменник засуджує зрадників більше ніж ворогів. Це підтверджує яскрава гіперболізація їх вчинків. Адже не за велике багатство зраджує Попихач свій народ, а за крихти з царського столу, з власної волі він лише підлогу, називає себе рабом та вірним слугою. Знову ж таки пропонуємо учням виокремити дієслова, які характеризують діяння ворогів та зрадників, зокрема Попихача, та проаналізувати їх. Семантичне поле цих слів несе негативний відбиток: зміями *звивалися*, *скиглили* по-псячи, *нявкали* по-котячи, *вили*, як голодні вовки, тощо [3, с.15].

Микола Магера часто використовує уособлення у своєму творі, на що також варто звернути увагу маленьких читачів: «застогнала земля», «військо налетіло», «чорним птахом вість сумна всю землю...облетіла», тощо. На нашу думку, школярам слід пояснити таке літературне явище, що збагатить їх кругозір та запропонувати навести власні приклади персоніфікації.

Цікавим з точки зору патріотичного виховання є той момент у казці, коли автор говорить і про народ самого ворога: «...на землі царя Нелюда не краще живеється народу, як на його завойованій ворогами батьківщині» [3, с.20]. Цю думку можна розвинути у школярів.

Найважливіший, на нашу думку, персонаж казки – це алегоричний образ чудо-дерева Мова. На цей образ потрібно звернути особливу увагу учнів. Хоч дерево не говорить, саме воно є центральним у сюжеті. Автор називає чудо-дерево простим іменником, який характеризує сам персонаж. Це дуже вдаль прийом, щоб не заплутувати маленьких читачів. У казці дерево велике, могутнє, високе, сильне. Воно володіє величезною силою, не лише магічною, але й духовною. Дерево згуртовує народ, дає йому сил, наснаги жити в мирі з іншими. Невмируще чудо-дерево – це життя самого народу.

Педагог повинен підвести маленьких читачів до думки, що навіть після загартування нашої землі ворогами, незнищеною залишається Мова. Усі події казки відбуваються на її тлі. Мова – це те, що не може знищити жоден завойовник. Сила народу у його мові, сила мови – у народіві, який не забуває її, не цурається, шанує та розвиває: «поки воно [чудо-дерево] живе, доти й житиме народ волелюбний» [3, с.11]. У цих словах закарбовані одні з основоположних заповідей Івана Огієнка про рідну мову: «Мова – то серце народу: гине мова – гине народ. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її» [5].

У казці подільського письменника чудо-дерево Мова почало гинути, коли зрадники почали говорити та співати нерідною мовою, цуратися своїх предків, соромитися батьків та навчати своїх дітей нерідної мови. Саме у цьому автор бачить найбільшу зраду для народу.

Історія цього дерева – це історія нашого народу, нашої мови, яка могла «зів'язнути», втратити силу та красу, але ми можемо зупинити це. У дітей потрібно поцікавитися, як саме ми – народ України можемо врятувати нашу мову. Цікавим є образ охоронця чудо-дерева Сивобородого. Магера називає його «преславним уче-

ним» та «великим Охоронцем». Варто запитати у школярів про те, кого саме має на увазі автор під ім'ям Охоронець чудо-дерева Мови, чи є в Україні такі охоронці мови, хто це. Наразі для нашої рідної мови ми усі мали б стати її охоронцями. Саме ми – народ збагачуємо мову, робимо її сильною, вагомою, справді рідною нам.

А чи легко то – врятувати мову? На це запитання Микола Магера також дає відповідь. Тернистий шлях та багато перешкод подолав один з головних героїв – Зореносець. Характерним для жанру казки є використання символу триєдності: три дні йшов до дрімучого лісу, крізь трє дверей пройшов, три замки відкрив і, зрештою, звільнив він Хоробрих з Найхоробріших. Разом із героями врятована і мова, адже мова живе поки живе народ та його герої.

Отже, проаналізувавши казку подільського письменника Миколи Магери, ми дійшли висновку, що патріотичне виховання школярів можна здійснювати і в руслі аналізу рідної мови. Незважаючи на казкові елементи, твір М. Магери торкається окремих реалій сьогодення українського народу, адже в ньому легко вгадується сучасна ситуація з українською мовою. «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» виявилася не лише чудовим літературним, але й мовним засобом патріотичного виховання.

Список використаних джерел:

1. Волошина Н. Вивчення казки «Хоробрі з Найхоробріших» Миколи Магери у 5 класі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 1999. №5. С. 10-14.
2. Значення казки в процесі формування почуття патріотизму. URL: <https://studopedia.info/3-82860.html> (дата звернення 31.08.2018).
3. Магера Микола. Казка про Хоробрих з Найхоробріших. Хмельницький : Хмельницька міська друкарня, 1997. 24 с.
4. Наш Микола Магера: Нариси, статті, рецензії, відгуки, поезії, листи, методичні розробки, основні дати життя і творчості. Хмельницький : Поділля, 1977. 79 с.
5. Огієнко І. Десять заповідей про мову. URL: <http://ohienko.kpnu.km.ua> (дата звернення 31.08.2018).
6. Світельська-Дірко С.В. Патріотичне виховання засобами казки учнів молодших класів у творчості В.О. Сухомлинського. *Постметодика*. 2013. №4 (113). С. 60-63.
7. Сухомлинський В.О. Кімната казки. Вибрані твори в п'яти томах. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 176-185.
8. Ткачук Г.О. Джерело духовності: Роль експресивної лексики в моральному вихованні школярів під час опрацювання творів Миколи Магери в 5 класі. *Українська мова і література в школі*. 2002. №1. С. 23-24.
9. Ткачук Г.О. Казки Миколи Магери – засіб морального виховання молодших школярів. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 11. С. 309-312.

The article deals with the question of patriotic upbringing of schoolchildren with the help of a fairy tale by Podilsky children's writer Mykola Mahera «A Fairy tale about the Brave among the Bravest». An analysis of the genre of a fairy tale is conducted as the most optimal and most effective for the formation of a patriotic personality. It is proved that the author's fairy tale by Mykola Mahera structurally reminds a folk fairy tale: it has a typical beginning, the characters of the fairy tale are contrastingly distributed at the poles of good and evil, the heroes of the fairy tale reveal in action, there is an element of trinity, it has the happy end and so on. The writer uses as many folk motives as possible to bring his work closer to a folk tale. It makes Mykola Mahera's fairy tale not only amusing and interesting but also more understandable for children. The author's work reflects the historical and natural conditions of life of the Ukrainian people.

The main attention is paid to the linguistic analysis of the writer's work. It is established that the language of the writer is rich, colorful. The fairy tale is full of vivid epithets

and comparisons that help in revealing the characters of the fairy tale. In this study the contents of the fairy tale reveal with the help of the tools of the author's language. Particular attention is paid to the functioning of the native language as of the basis for the formation of a patriotic person. The results of this linguistic analysis in future are embodied in the methodological recommendations for the work at the fairy tale at the lessons in secondary schools. The author of the article proves that the writer's language can be a good tool not only for patriotic education, but also serves to develop and enrich the students' oral speech.

Key words: fairy tale, patriotic education, patriotic personality, language, epithets, comparisons, Mykola Mahera.

Отримано: 20.09.2018 р.

УДК 821.161.2.09

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.272-279

Н. О. Лаврусевич

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

«НЕПИШНА КВІТКА РІДНОГО ПОДІЛЛЯ...». ПОДІЛЬСЬКІ ТОПОСИ В ПОЕЗІЇ НАТАЛІЇ КАЩУК

У статті йдеться про поетичну творчість Наталії Кащук, присвячену рідному подільському краю. Звертається увага на глибоку філософічність, своєрідність творення ліричних образів, особливість відчуття єдності людини з природою. Вражають образи метафоричні, особливо виділяються ті, через які приходять усвідомлення того, що душа людини – частинка світової душі. Передається світ символів подільських топосів, у якому переплелися особисті та історичні мотиви, душевні переживання, гостре сприйняття всього, що оточує її земляків. Оповідючи про історичні події, що відбувались на теренах нашого краю, поетеса розраховує на ерудитів читача, покликаних розгадати закодований зміст деяких віршів. Поезія Наталії Кащук викликає глибокі асоціації завдяки багатоплановості сприймання її творінь. Через незглибимість образів кожен може відкрити в ній щось своє, неповторне.

Ключові слова: поетичні твори, подільські топоси, Поділля, поетичний арсенал, асоціації, ритм поезії.

Поетеса Наталя Кащук – уродженка міста Слов'янськ, але дитинство її пройшло в окрасі південної Хмельниччини – Кам'янці-Подільському, чи не через ці географічні паралелі так гостро відчувала вона рідну землю, мову історії, природи і сенс людського життя. Рано залишилась без батька, а це для дівчинки часто віщує складні взаємини з чоловіками. Такі жінки ніколи зразу не кидаються в очі, але і не губляться. Вони постійно трудяться, як і Наталя самовіддано працювала, незважаючи на те, де саме: чи у видавництві, чи на будові; ведуть діалог із оточуючим світом, з рідною землею, родиною і Батьківщиною...

Доля і літературний доробок Наталії Кащук свідчать, що людина, якою б вона не була, де б не жила, завжди є родом з дитинства. Тому кам'янецька чи то пак подільська тема в її творчості, а то й у житті займає особливе місце. Саме подільські топоси допомагають розшифрувати внутрішній монолог поетеси, її причино-наслідкові зв'язки, які об'єднують її творіння.

У нашому літературознавстві її поетична творчість (що є предметом нашого зацікавлення) недостатньо поцінована, можливо вже і призабута, адже